

In free space of movement or in forced state? The ambivalent 1956 year of the Bishop Béla Gencsy

Ibolya I. Szamborovszky-Nagy

Ferenc Rakoczi II Transcarpathian Hungarian College of Higher Education

PhD. (History), Associate Professor

e-mail: szamborovszkyne.nagy.ibolya@kmf.org.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5978-1196>

Abstract.

*The purpose of the article is to examine the public activities of Béla Gencsy in 1956 in chronological, cause-and-effect order and in context, at the same time to present his positional range of motion at that time – as the former bishop of the Transcarpathian Reformed Church – which could have determined his ambivalent decisions. **There research methodology** is based on a combination of general scientific, special-historical and interdisciplinary methods. Due to the current research on the topic and the formulated aspects, we conducted primary source exploration, which above all means the usage of archival documents. **The scientific novelty** of the work lies in the fact that based on documents of the time – based on the events of the period under discussion – we explore Béla Gencsy's role as a church leader and the areas of his activities in the year 1956. With the help of the archival materials at our disposal – beyond the dictated factocratic narrative of historical chronology – we took into account the guidelines of the former bishop's public actions and looked for their driving forces, which had not been examined in this context before us either in domestic or foreign historiography. **Conclusions.** It cannot be disputed in any way that after the defeat of the Hungarian revolution in 1956, the bishop Béla Gencsy wrote or signed the letter sent to the UN, in which he refuted the news about the deportation of the Hungarian insurgents to the Soviet Union. However, clear source evidence has not been found until today that whether he prepared the letter of his own accord, or whether he wrote or signed it on the instructions of the Soviet state security agencies. Attila Seres' statement is relevant to this issue, that it is not certain whether he could have done anything else in his position. It should also be noted that he never condemned the priests of the Hungarian Reformed Church who joined the revolution, or the statements of László Ravasz – the bishop of the Hungarian Reformed Church. On the other hand, it can also be ascertained that in the autumn and winter of 1956, he provided his ministers who were in Hungary during the revolution with the official background to the Religious Cult Affairs Council, and when they returned, he did not allow them into the state office until the Transcarpathian plenipotentiary representative ensured their impunity. In several cases, the revealed facts and events cast a different light on Gencsy himself and on the personality and judgment of the characters of the contemporary events.*

Keywords: Béla Gencsy, Hungarian revolution of 1956, Protestants (Calvinists), Soviet church politics, Transcarpathian Reformed Church, 1956.

Зі свободою дій чи під примусом? Амбівалентний 1956 рік єпископа Бейли Генчі

Ібо́я Самборовські-Но́дь

Закарпатський угорський інститут ім. Ференца Ракоці II

кандидат історичних наук, доцент

e-mail: szamborovszkyne.nagy.ibolya@kmf.org.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5978-1196>

Анотація.

*Метою статті є в хронологічному порядку, з дотриманням причинно-наслідкових зв'язків та історичного контексту проаналізувати публічну діяльність Бейли Генчі в 1956 році, розкривши його як єпископа Закарпатської реформатської церкви потенційний «простір для маневру», що детермінує амбівалентні рішення цього церковного діяча. **Методологія дослідження** ґрунтується на поєднанні загальнонаукових та спеціально-історичних методів. Зважаючи на невивченість теми та сформульовані завдання, здійснили пошук первинних джерел, що насамперед означає використання архівних документів. **Наукова новизна** роботи полягає в тому, що на основі документів аналізованої доби та в контексті тогочасних подій розкрито роль та діяльність Бейли Генчі як очільника церковної організації в 1956 році. З*

.....
допомогою наявних архівних матеріалів – крім фактографічної нарації в межах історичної хронології – враховано напрями публічної діяльності колишнього єпископа та здійснено спробу пошуку її прихованих мотивів, причин та важелів. У такому контексті подібних досліджень до нас ні у вітчизняній, ні в закордонній історіографії не було. **Висновки.** Достовірним є факт, що після поразки угорської революції 1956 року єпископ Бейла Генчі написав або підписав лист до ООН, у якому спростовував новини про депортацію угорських повстанців до Радянського Союзу. Проте до сьогодні не виявлено ніяких однозначних документальних підтверджень того, чи була це його власна воля, чи він написав або підписав такого листа під тиском радянських органів державної безпеки. Натомість тогочасні події та обставини дозволяють припустити, що, зважаючи на займану посаду, він навряд чи міг вчинити інакше. Маємо констатувати й те, що єпископ жодного разу не засудив священників Реформатської церкви Угорщини (РЦУ), які доєдналися до революції, а також заяви єпископа РЦУ Ласло Ровоса. Крім цього, встановлено, що Бейла Генчі прикривав перед РСРК священнослужителів, які під час революції перебували в Угорщині, а коли ті повернулися додому, то дійсно змогли продовжувати свою душпастирську діяльність без будь-яких негативних наслідків для себе. Виявлені факти та події в багатьох випадках розкрили постать Бейли Генчі та інших учасників тієї історії в іншому світлі.

Ключові слова: Бейла Генчі, Закарпатська реформатська церква, протестанти (кальвіністи), радянська церковна політика, угорська революція 1956-го року, 1956-й рік.

Постановка проблеми. Бейла Генчі тридцять років (1949 – 1978) очолював Закарпатську реформатську церкву, вже минуло понад чотири десятиліття з дати його смерті (1982), проте до сьогодні його діяльність отримує негативні – у кращому випадку контроверсійні – відгуки. Це доволі дивно, оскільки саме з його іменем пов'язане збереження і забезпечення життєдіяльності Закарпатської реформатської церкви у складний період тривалістю три десятиліття (1950 – 1978), який включав кінець пізньої сталінської епохи, переслідування церков за часів Микита Хрущова та неопублічну антицерковну політику в період правління Леонід Брежнєва. Життєвий шлях єпископа та його діяльність на чолі церкви – з наукової точки зору – до сьогодні повністю не розкриті, попри те, що він був важливим учасником історії радянської країни, а також того, як конфесії з відносно невеликою кількістю вірників вдалося пережити тиск радянської *антирелігійної* машини.

Аналіз джерел та останніх досліджень. Тема є малодослідженою, хоча як в українській, так і в закордонній (насамперед угорській) історіографії постать Бейли Генчі згадується в різних контекстах. До сьогодні єдиною короткою публікацією, повністю присвяченою Бейлі Генчі, є стаття Лариси Капітан (Капітан, 2013а), яка згадує єпископа і в ще одній публікації (Капітан, 2013б). Крім цього, певний аспект діяльності єпископа розглядається в статті Оксани Лешко (Лешко, 2003). У публікаціях інших дослідників – зокрема Клавдії Ферков та Івanni Скиби, Інни Шерстюк та ще в одній статті О. Лешко – ім'я та дії Бейли Генчі згадуються тільки *побіжно* (Ферков–Скиба, 2018; Шерстюк, 2012; Лешко, 2002). Маємо і кілька написаних на основі первинних досліджень статей Густава Фодора, де ім'я єпископа згадується тільки з приводу певних питань і виключно в негативному контексті (Fodor, 2016; Fodor, 2017; Fodor, 2022). Згодом ці оцінки без жодних змін *«перемандрували»* до публікацій синтетичного характеру Марка Чорної (Csarnai, 2019; Csarnai, 2021). Зрештою, тільки в одного закордонного (угорського) історика – Аттілі Шереша – знаходимо спробу детальніше розглянути діяльність Бейли Генчі. У передмові до опублікованих документів радянської Ради у справах релігійних культів (РСРК) за 1956 рік, дослідник, проаналізувавши архівні матеріали, аналізує роль єпископа в тих подіях та можливу мотивацію і причини його вчинків (Seres, 2017). На часі було б наукове вивчення повного життєвого шляху Бейли Генчі на базі архівних матеріалів як єпископа та священника, що дозволило б з'ясувати стратегію та можливості виживання протестантів, затиснутих у найбільш західній точці колишнього Радянського Союзу (та УРСР).

Мета статті. Автором зроблено спробу розкрити діяльність Бейли Генчі на чолі Закарпатської реформатської церкви в 1956 році – спочатку як декана, а потім – у якості єпископа – на основі тогочасних архівних джерел та документів. Крім цього, ми прагнули – відійшовши від одностороннього трактування цієї постаті – виявити суперечливі механізми окреслених тією добою та простором можливостей, які детермінували поведінку не тільки очільника церкви, але й реформатських релігійних громад Закарпаття. У статті до ретельного аналізу ми залучили лише 1956 календарний рік діяльності єпископа Бейли Генчі і не ставили собі за мету ні повнокровно розкрити його життєвий шлях, ні пастирську діяльність, оскільки таке дослідження перевищує допустимі обсяги наукової публікації.

Виклад основного матеріалу. Бейла Генчі народився 21 грудня 1899 року в селі Ботфалва (за 8 кілометрів від українсько-словацького кордону на південний захід від Ужгорода). Середню освіту здобув 1916 року, закінчивши Шарошпотокську реформатську

головну гімназію (SRF, 1917, 80), далі навчався на теологічному факультеті Дебреценського наукового університету, в 1921 році був висвячений на священника (Egyetértés, 1921, 3). Наступного 1922 року він повернувся до Великих Капушан (сучасна Словаччина), які входили тоді до складу Ужанського комітату (RMH, 1923, 6). 1923 року Бейлу Генчі релігійна громада села Сюрте запросила до себе духівником, де він і служив аж до 1977 року. У період між двома світовими війнами Бейла Генчі здійснював активну організаційну діяльність не тільки у своїй громаді, але і в окрузі: він був головою спілки священнослужителів округу, членом правління Спілки загального добробуту Ужанського комітату (NCS, 1942, 435), заступником голови Об'єднання священників та педагогів Ужанського реформатського церковного округу (SRL, 1940/a, 76), а згодом і головою цієї організації (SRL, 1941, 190). Загальні епархіальні збори 6-го червня 1940 року обрали сюртівського священника Бейлу Генчі пасторським суддею (SRL, 1940/b, 177). Оскільки під час Другої світової війни пробст Ужанського церковного округу залишив місце своєї служби, тож у січні 1945 року очолити округ довелося саме Бейлі Генчі. На цій посаді 9-го червня 1948 року йому довелося підписати так звану заяву про лояльність, адресовану тодішньому закарпатському уповноваженому у РСРК Михайлові Распутьку.* Зрештою, 23 грудня 1949 року в Ужгороді Бейлу Генчі керівники трьох церковних округів обрали деканом (ГАРФ. ф.6991, оп.3, д.1113, арк.88). Посаду з такою назвою він обіймав до 1956 року.

Якщо розглядати зловісний 1956 рік з погляду сучасності, то його можна назвати дуже суперечливим для закарпатських реформатів. У ході аналізу тогочасних джерел, де йдеться про діяльність Бейли Генчі, з дивовижною точністю вимальовуються зусилля єпископа розширити простір для маневру дій реформатської церкви (а в його межах і особисту свободу), що все більше обмежувався радянською владою. Одним із виявів цих зусиль була запропонована ним наприкінці 1955 року рекомендація релігійним громадам створити окремий фінансовий фонд, який би допомагав священникам, що втратили працездатність (адже священнослужителі в Радянському Союзі не отримували державну пенсію). До фонду планувалося сплачувати – додатково до церковного податку в розмірі 1 карбованець на рік з одної особи – по 50 копійок з кожного члена громади. З ідеєю створення фінансового фонду постало й питання обрання контролюючої ради, яка б допомагала декану, як це було в попередні часи (ДАЗО. ф. Р-195, оп.12, од.зб.41, арк.1–2).

Питання створення *ради* дало можливість Бейлі Генчі у січні 1956 року виступити з пропозицією, щоби особу, яка стоїть на чолі Закарпатської реформатської церкви, називали не *деканом*, а відповідно до угорської традиції *єпископом*. У цьому контексті необхідно зазначити, що на той час у керівництві ЗРЦ вже дійсно існував неформальний орган, який складався з трьох осіб і допомагав Бейлі Генчі в його роботі. До нього входили священник з Берегова Іштван Іййеш (István Illyés), священник з Косина Дюла Петнегазі (Gyula Petneházy) та пастор з Соломонова Іштван Мітро (István Mitro). Ці три духівники, керуючись церковними канонами, ухвалили рішення про зміну назви з *декана* на *єпископа* і направили відповідне офіційне звернення до обласного уповноваженого у РСРК (ДАЗО. ф. Р-195, оп.12, од.зб.41, арк.4). З приводу того, відхилити чи задовольнити звернення між обласним, київським та московським керівниками РСРК виникла дискусія, яка закінчилася ухваленням у Москві 27-го березня рішенням. Центральне керівництво дозволило, щоби в подальшому посада *декана* вказувалася як *єпископ* Закарпатської реформатської церкви (ДАЗО. ф. Р-195, оп.12, од.зб.41, арк.18). Після цього Бейлу Генчі 15 квітня 1956 року в реформатській церкві села Сюрте – в рамках урочистої церемонії – висвятили на єпископа. Ця *дрібниця* відновила один з елементів оригінальної церковної структури реформатів, що був ліквідований внаслідок грубого втручання держави в 1949 році (див.: Самборовскі-Нодь, 2022, 174–185). Натомість М. Распутько вважав, що це нічого не змінило в діяльності реформатської церкви, а Бейла Генчі цими діями просто «прагнув підкреслити важливість власної персони» (ДАЗО. ф.Р-195, оп.12, од.зб.40, арк.45).

Після висвячення в ранг єпископа Бейла Генчі здійснив офіційний візит у Москву до Голови РСРК при Раді Міністрів СРСР Івана Полянського (ГАРФ. Ф.6991. оп.3, д.1117, арк.81). Ця зустріч уможливила, щоби започаткований торік процес реєстрації релігійних громад був завершений 1 липня 1956 року, відповідно кількість зареєстрованих реформатських громад зросла до 89, в яких душпастирську діяльність здійснювали 58 священників (ГАРФ. Ф.6991, оп.3, д.1117, арк.142). Важливою подією для реформатів стало й те, що протягом 1955–56-го років додому з таборів повернулося 14 (із 18) засуджених раніше реформатських пасторів, більшість із них продовжили служити там, звідки їх репресували (ДАЗО. ф.Р-195, оп.12, од.зб.41, арк.68). Громади з великою радістю зустріли священників, що не зрадили вірі і пройшли пекло таборів ГУЛАГу. Попри це Закарпатська реформатська церква відчувала нестачу священнослужителів, оскільки половина з них була віком за 50 років. Відомо, що повернувшись з Москви у квітні 1956 року, Бейла Генчі одразу звернувся до обласного

* М. Распутько був уповноваженим РСРК у Закарпатській області протягом 1948–1959 років.

уповноваженого у РСРК з проханням дозволити навчання закарпатських юнаків на теології в Угорщині. З архівних джерел з'ясовується й те, що навесні 1956 року на таке навчання зголосилися четверо осіб: сини священників Барни Горкої (Barna Horokay) з Виноградова, Іштвана Ассоні (István Asszonyi) з Неветленфолу, Ернева Кіша (Ernő Kis) з Малої Доброні та Бейли Цірока (Béla Círók) з Фертешолмаша. Проте з Москви єпископу надійшла відповідь, що це питання наразі не актуальне (ГАРФ. Ф.6991, оп.3, д.1117, арк.106–107).

Революційні події, що розпочалися у жовтні 1956 року в Будапешті, а згодом поширилися по всій Угорщині, реформатські вірники Закарпаття мали можливість підтримати тільки глибоко в душі і, затамувавши подих, чекали на їх результати. З преси закарпатці могли дізнатися *лише* дуже скупи новини про події, які були оголошені контрреволюційними, але більшість – добре знаючи офіційну риторику – *декодувала* написане і не тільки молилася. Про це дізнаємося, зокрема, зі звіту обласного уповноваженого РСРК за 1956 рік: «Під час контрреволюційного заколоту в Угорщині в багатьох селах з населенням віруючих реформатської церкви, частина релігійного активу тільки тим і займалась, що ходили по хатах віруючих, розповідаючи про події в Угорщині в такому дусі, як це передавала радіостанція «Вільна Європа» і станція угорських контрреволюціонерів. У зв'язку з поширенням хибних чуток, що з Угорщини в Радянський Союз вивозиться молодь, пастори реформатської церкви, що проживають у прикордонних селах, не виступили зі спростуванням цієї провокаційної версії [...]».(ГАРФ. Ф.6991, оп.3, д.1118, арк.80–81).

Однак один із проявів поведінки єпископа Бейли Генчі у жовтні-листопаді 1956 року був однозначно дуже суперечливим як тоді, так залишається таким і сьогодні. Очевидно, що його дії були зумовлені як об'єктивними, так і суб'єктивними чинниками. З одного боку, безсумнівно, що Бейла Генчі 23-го листопада *написав або підписав* адресований до ООН лист, у якому заперечував новини про депортацію угорських повстанців до Радянського Союзу (ГАРФ. Ф.6991, оп.3, д.1117, арк.190). Гіпотезу, що він не знав про цю подію, беручи до уваги відомі на сьогодні джерела, можна з великою ймовірністю виключити. Натомість не можемо, як відзначив Аттіла Шереш, однозначно стверджувати, чи взагалі міг він, зважаючи на свою посаду, вчинити інакше? Цю думку підтверджує й те, що з-поміж церков, які тоді функціонували на Закарпатті, від імені баптистів написав/підписав таке звернення старший пресвітер Михайло Мочарко (ГАРФ. Ф.6991, оп.3, д.1117, арк.180), а від імені Російської православної церкви – єпископ Варлаам (Борисевич), який у вересні 1956 року був призначений єпископом Ужгородським і Мукачівським (Мазов та ін., 1957, с.283–284). Якщо ж вийти на всесоюзний рівень, то побачимо, що від імені Литовської католицької церкви подібне заперечення підписав архієпископ Каунаса др. Юозас Станкевічус (dr. Juozapas Stankevičius) (Мазов та ін., 1957, с.283), так само вчинив і православний архієпископ Львівський і Тернопільський Палладій (Камінський) (Seres, 2017, 37). На противагу цьому «з-поміж закарпатських римо-католицьких священників – як зазначав у звіті за 1956 рік Распутько – висловитися ніхто не захотів» (ГАРФ. Ф.6991, оп.3, д.1118, арк.77). Бейлі Генчі внаслідок офіційної підтримки радянських наративів довелося зіткнутися з несприйняттям зі сторони частини вірян. Про це, зокрема, йдеться у тому ж звіті обласного уповноваженого РСРК: «[...] коли єпископ реформатської церкви гр. Генчі написав з цього питання листа в ООН, у якому викрив цю фальшивку, деякі пастори /Тарцій, Ньомарк/ почали до Генчі недружелюбно ставитися. По селах Ужгородського району розповсюджувалися плітки, що за лист Генчі, який був надісланий в ООН і опублікований у наших газетах, його побили бандити, і він лежить через це в ліжку. В Ужгородській громаді реформатської церкви деякі угорські буржуазні націоналісти зібрались під час служби Генчі, щоби спитати його – на якій підставі він написав листа. Генчі злякався і в призначену неділю в Ужгородському молитовному домі не служив, а на наступну неділю він там служив, але ці особи питань не задавали» (ГАРФ. Ф.6991, оп.3, д.1118, арк.81).

Таким чином лист Бейли Генчі до ООН викликав недовіру та обурення серед вірян, що вилилося у взаємні *суперечки*. Крім цитованого звіту, уповноважений РСРК у Закарпатській області розглядав це питання ще раз, коли тодішній ужгородський пастор Дюла Тарці (Gyula Tárczy) разом із дружиною рекомендували єпископу не проводити службу в ужгородському храмі, оскільки люди дуже незадоволені змістом опублікованого в пресі листа до ООН (ДАЗО. ф.Р-195, оп.12, од.зб.41, арк.121).

Усе це, безперечно, вперті факти, які підтверджують однозначну лояльність єпископа до радянської влади. Однак не можна забувати й те, наскільки стійко він у цей період захищав двох своїх священників, що під час революції довгий час перебували на території Угорщини. Лайош Горкої (Lajos Horokay) з Шаланків пробув в Угорщині понад пів року, а Іштван Сейчені (István Szécsényi) – три місяці. Поки вони перебували там, єпископ *грав роль* обуреного начальника, проте коли священники повернулися, не пускав їх до М. Распутька доти, поки той не пообіцяв не карати цих двох духівників. А сам єпископ дозволив їм продовжити душпастирську діяльність без будь-яких негативних для них наслідків (ДАЗО. ф.Р-

195, оп.12, од.зб.41, арк.119–120). Поведінка Бейли Ґенчі – тобто активний захист непокірних з точки зору держави священників поряд із написанням чи підписанням листа – робить ситуацію більш ніж амбівалентною. Старший пресвітер євангельських християн-баптистів Закарпатської області М. Мочарко у доповідній записці наголосив, що Б. Ґенчі прилюдно жодного разу не засудив зроблені під час революційних подій заяви та діяльність єпископа Ласло Ровоса (ДАЗО. ф.Р-195, оп.12, од.зб.41, арк.112).

Чиновники РСРК не були ні однозначно ворожими, ні розуміючими, ні тим більше поблажливими до єпископа Бейли Ґенчі попри явні вияви його лояльності у 1956 році. У цьому зіграло роль те, що напередодні написання листа до ООН єпископ зустрів 14 реформатських священників, які влітку 1956 року повернулися на Закарпаття з таборів, наче нічого не сталося. Він *оббивав пороги* обласного уповноваженого у РСРК доти, поки той не відновив дозвіл на діяльність кожному священнику. Багато з-поміж них повернулися на попередні місця своєї служби. Були священники, які це цінували, а були такі, які – ні. Фактом є і те, що з кінця 1956 року копії звітів РСРК про Б. Ґенчі (крім безпосередньому вищому керівництву) надсилалися і начальнику обласного управління КДБ.

Висновки. Таким чином, можемо безсумнівно стверджувати, що після поразки угорської революції 1956 року єпископ Бейла Ґенчі *написав/підписав* лист до ООН, у якому спростовував новини про депортацію угорських повстанців до Радянського Союзу. Проте до сьогодні не виявлено однозначних документальних підтверджень того, чи склав він таке звернення добровільно, з власної ініціативи, чи цей лист було *написано/підписано* за вказівкою органів держбезпеки. У цьому питанні актуальною є думка угорського дослідника Аттілі Шереша, який вважає, що навряд чи у тій ситуації та на такій посаді він міг вчинити інакше. Необхідно констатувати й те, що єпископ жодного разу не засудив священників Реформатської церкви Угорщини, які долучилися до революції, як і заяви її єпископа Ласло Ровоса. Крім цього, відомо, що восени-взимку 1956 року Бейла Ґенчі *прикривав* перед РСРК своїх священників, які під час революції перебували в Угорщині, а коли ті повернулися, то не пускав тих до обласного уповноваженого доти, поки той не пообіцяв не притягати їх до кримінальної відповідальності. Розкриті факти та події розкрили в іншому світлі як постать самого Б. Ґенчі, так і інших учасників тих подій та їх оцінку.

Подяка. Автор висловлює щиру вдячність працівникам архівних установ України та Угорщини за сприяння у підготовці статті, а також членам редколегії журналу за консультації, надані під час підготовки статті до друку.

Фінансування. Автор не отримала фінансової підтримки для дослідження, авторства та публікації цієї статті.

Джерела та література:

- Csarnai, M.** (2019). A kárpátaljai magyar reformátusok kálváriája a sztálinizmus éveiben (1944–1953). In *Évszázadok forгатagában: Keresztényüldözés – Krisztianizáció – Egyház*. Fazekas F., Fedeles T., Nagy L. (szerk.). THE, Pécs, 122–124.
- Csarnai, M.** (2021). Református lelkészek kárpátaljai tragédiája. In *Kényszerű rabság, kettőtört sorsok, jelöletlen sírok: A GULAG-kutatás fehér foltjai. Konferenciakötet. A gulágokban elpusztultak emlékének megörökítésére alapítvány*, Budapest, 54.
- Egyetértés** (1921). Egyetértés, május 28.
- Fodor, G.** (2016). A Kárpátaljai Református Egyház élete a sztálini egyházpolitika szorításában. In Molnár D. E., Molnár D. I. (szerk.): *A kommunizmus áldozatai, rehabilitációs alternatívák Kelet-Közép Európában*. II. RF KMF, Beregszász, 170–197.
- Fodor, G.** (2017). A református egyház első évtizede Kárpátalja szovjetizálásának idején (1944–1954). In Molnár D. E., Molnár D. I. (szerk.): *Hadifogság, málenkij Robot, Gulág. Kárpát-medencei magyarok és németek elhurcolása a Szovjetunió hadifogoly- és kényszermunkatáborai (1944–1953)*. „Rik-U” Kiadó, Beregszász–Ungvár, 97–117.
- Fodor, G.** (2022). A Sztálinnak írt „levél” keletkezése és jelentősége a Napkeleti Baráti Kör lelkészeinek perében. In Erdős, K.; Szamborovszkyné Nagy, I. (szerk.): *„Hívek maradtak bajban, vészben...” Fejezetek a Kárpátaljai Református Egyház 20. századi történetéből*. Budapest, Nemzeti Emlékezet Bizottsága, Református Közéleti és Kulturális Központ Alapítvány, 61–90.
- NCS** (1942). *Nép és Családvédelem*, november 1.
- RMH** (1923). *Ruszinszkói Magyar Hírlap*, július 26.
- Seres, A.** (2017). A Kárpátaljai Református Egyház az 1956. évi magyar forradalom idején. Iratok a szovjet állami vallásügyi tanács archívumából 1956–1957. In Molnár D. E., Molnár D. I. (szerk.): *Hadifogság, málenkij Robot, Gulág. Kárpát-medencei magyarok és németek elhurcolása a Szovjetunió hadifogoly- és kényszermunkatáborai (1944–1953)*. „Rik-U” Kiadó, Beregszász–Ungvár, 32–78.

- SRF (1917). *A Sárospataki Református Főiskola értesítője az 1916–1917-ik iskolai évről*, Sárospatak.
- SRL (1940/a). *Sárospataki Református Lapok*, április 21.
- SRL (1940/b). *Sárospataki Református Lapok*, szeptember 15.
- SRL (1941). *Sárospataki Református Lapok*, október 4.
- ГАРФ – Государственный архив Российской Федерации.
- ДАЗО – Державний архів Закарпатської області.
- Капітан, Л. (2013a). А. Генче – очільник реформатської церкви Закарпаття. *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*, 1, 184–187.
- Капітан, Л. (2013b). Реформатська церква Закарпаття у контексті антирелігійної політики радянської адміністрації повоєнних років. *Гуржіївські історичні читання*, 6, 240–244.
- Лешко, О. (2002). Державна політика і протестантські громади Закарпаття в 1946–1949 роках. In *Carpatika-Karpatika*, 20, 105–114.
- Лешко, О. (2003). Реформатське духовенство Закарпаття в другій половині 40–50-х роках. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Історія*, 9, 74–82.
- Мазов, В., Пулях, А., Симакин, М., Черняк, И. (сост.сб.) (1957). *О событиях Венгрии. Факты и документы*, Москва, Госполитиздат, 283–284.
- Самборовскі-Нодь, І. (2022). Зміни в організаційній структурі Закарпатської реформатської церкви (1946–1949). *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність* / гол. ред. І.Соляр; НАН України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. Львів, 35, 174–185. <http://doi.org/10.33402/ukr.2022-35-174-185>
- Ферков К.-Ш., Скиба І. (2018). Приборкання Реформатської церкви Закарпаття радянською владою в 1957–1964 рр. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Історія*, 2, 47–51.
- Шерстюк, І. (2012). Закарпатська реформатська церква у перші повоєнні роки. *Історична пам'ять*, 28, 85–92.

References:

- Csarnai, M. (2019). A kárpátaljai magyar reformátusok kálváriája a sztálinizmus éveiben (1944–1953). In *Évszázadok forгатagában: Keresztényüldözés – Krisztianizáció – Egyház*. Fazekas F., Fedeles T., Nagy L. (szerk.). THE, Pécs, 122–124. [in Hungarian].
- Csarnai, M. (2021). Református lelkészek kárpátaljai tragédiája. In *Kényszerű rabság, kettőtört sorsok, jelöletlen sírok: A GULAG-kutatás fehér foltjai. Konferenciakötet. A gulágokban elpusztultak emlékének megörökítésére alapítvány*, Budapest, 54. [in Hungarian].
- DAZO – Derzhavnyi arkhiv Zakarpatskoi oblasti [State archive of Zakarpattia region] [in Ukrainian].
- Egyetértés (1921). Egyetértés, május 28. [in Hungarian].
- Ferkov K.-Sh., Skyba I. (2018). Pryborkannia Reformatskoi tserkvy Zakarpattia radianskoiu vladoiu v 1957–1964 rr. [Taming of the Reformed Church of Transcarpathia by the Soviet authorities in 1957–1964.] *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu. Serii: Istorii*, 2, 47–51. [in Ukrainian].
- Fodor, G. (2016). A Kárpátaljai Református Egyház élete a sztálini egyházpolitika szorításában. In Molnár D. E., Molnár D. I. (szerk.): *A kommunizmus áldozatai, rehabilitációs alternatívák Kelet-Közép Európában*. II. RF KMF, Beregszász, 170–197. [in Hungarian].
- Fodor, G. (2017). A református egyház első évtizede Kárpátalja szovjetizálásának idején (1944–1954). In Molnár D. E., Molnár D. I. (szerk.): *Hadifogság, málenkij Robot, Gulág. Kárpát-medencei magyarok és németek elhurcolása a Szovjetunió hadifogoly- és kényszermunkatáborai* (1944–1953). „Rik-U” Kiadó, Beregszász–Ungvár, 97–117. [in Hungarian].
- Fodor, G. (2022). A Sztálinnak írt „levél” keletkezése és jelentősége a Napkeleti Baráti Kör lelkészeinek perében. In Erdős, K.; Szamborovszkyné Nagy, I. (szerk.): *„Hívek maradtak bajban, vészben...” Fejezetek a Kárpátaljai Református Egyház 20. századi történetéből*. Budapest, Nemzeti Emlékezet Bizottsága, Református Közéleti és Kulturális Központ Alapítvány, 61–90. [in Hungarian].
- HARF – Hosudarstvennyi arkhiv Rossyiskoi Federatsyy [State Archive of the Russian Federation] [in Russian].
- Kapitan, L. (2013a). А. Henche – ochilnyk reformatskoi tserkvy Zakarpattia. Naukovi pratsi istorychnoho fakultetu Zaporizkoho natsionalnoho universytetu [A. Genche is the head of the Transcarpathian Reformed Church.]. *Scientific works of the Faculty of History of Zaporizhzhya National University*, 1, 184–187. [in Ukrainian].
- Kapitan, L. (2013b). Reformatska tserkva Zakarpattia u konteksti antyrelihiinoi polityky radianskoi administratsii poviennykh rokiv. [Reformed Church of Transcarpathia in the context of anti-religious policy of the Soviet administration in the postwar years]. *Hurzhiivski istorychni chytannia*, 1, 184–187. [in Ukrainian].

- Leshko, O.** (2002). Derzhavna polityka i protestantski hromady Zakarpattia v 1946–1949 rokakh [State policy and Protestant communities of Transcarpathia in 1946–1949] *Carpatika–Karpatyka: Religiiia i tserkva v krainakh Tsentralnoi ta Pivdenno-Skhidnoi Yevropi*, Uzhhorod, Vid-vo UzhNU, 20, 105–114. [in Ukrainian].
- Leshko, O.** (2003). Reformatske dukhovenstvo Zakarpattia v druhii polovyni 40–50-kh rokakh. [Reformed clergy of Transcarpathia in the second half of the 40-50's]. *Nauk. visn. Uzhhorod. nats. un- tu. Serii: Istoriiia*, 9, Uzhgorod: Vyd-vo UzhNU, 74–82. [in Ukrainian].
- Mazov, V., Puliakh, A., Symakyn, M., Cherniak, Y.** (sost.sb.) (1957). *O sobytyiakh Venhryy. Fakty y dokumenty*, Moskva, Hospolytyzdat. [in Russian].
- NCS** (1942). *Nép és Családvédelem*, november 1. [in Hungarian].
- RMH** (1923). *Ruszinzkói Magyar Hírlap*, július 26. [in Hungarian].
- Seres, A.** (2017). A Kárpátaljai Református Egyház az 1956. évi magyar forradalom idején. Iratok a szovjet állami vallásügyi tanács archívumából 1956–1957. In Molnár D. E., Molnár D. I., (szerk.): *Hadifogság, málenkij Robot, Gulág. Kárpát-medencei magyarok és németek elhurcolása a Szovjetunió hadifogoly- és kényszermunkatáboraiiba (1944–1953)*. „Rik-U” Kiadó, Beregszász–Ungvár, 32–78. [in Hungarian].
- Sherstiuk, I.** (2012). Zakarpatska reformatska tserkva u pershi povoienni roky. [Transcarpathian Reformed Church in the first post-war years], *Istorychna pamiat*, 28, 85–92. [in Ukrainian].
- SRF** (1917). *A Sárospataki Református Főiskola értesítője az 1916–1917-ik iskolai évről*, Sárospatak. [in Hungarian].
- SRL** (1940/a). *Sárospataki Református Lapok*, április 21. [in Hungarian].
- SRL** (1940/b). *Sárospataki Református Lapok*, szeptember 15. [in Hungarian].
- SRL** (1941). *Sárospataki Református Lapok*, október 4. [in Hungarian].
- Szamborovszky-Nagy, I.** (2022). Zminy v orhanizatsiinii strukturi Zakarpatskoi reformatskoi tserkvy (1946–1949) [Structural Transformation of the Transcarpathian Reformed Church Organization (1946–1949)], *Ukraïna. Kul'turna spadshina, nacional'na svïdomist', derzhavnist', derzhavnist / hol.red. I.Soliar; NAN Ukrainy, Instytut ukrainoznavstva im. I. Krypiakevycha*. Lviv, 35, 174–185. <https://doi.org/10.33402/ukr.2022-35-174-185> [in Ukrainian].

Надійшла до редакції / Received: 04.07.2024

Схвалено до друку / Accepted: 11.08.2024